

Llibre d'establiments
i ordenacions
de la ciutat de València

.I.

(1296 – 1345)

Edició a cura
d'Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2007

---

*f*onts històriques valencianes

Llibre d'establiments i ordenacions
de la ciutat de València
.I.
1296-1345

Llibre d'establiments
i ordenacions
de la ciutat de València

.I.

(1296 – 1345)

Edició a cura
d'Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2007

---

*f*onts històriques valencianes

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

© Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver, 2007
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2007
Disseny de la col·lecció: J.P.
Il·lustració de la coberta:
Arxiu Municipal de València, *Llibre de claveria*, 1401.
Fotocomposició i maquetació: Publicacions de la Universitat de València
ISBN: 978-84-370-8715-3

*E*studi introductori

La creació més brillant de l'Edat Mitjana fou la ciutat. És potser l'herència que més ha intervingut en la creació de l'Europa d'avui dia, aquesta mateixa Europa que reconeguem, entre no pocs altres signes vius, materials i immaterials, del passat medieval, en les sobergues catedrals: la geografia urbana de les catedrals gòtiques és, si bé es mira, la geografia europea. Certament en l'Occident medieval el camp retenia l'hegemonia de la producció, incloïa dins seu les més vastes superfícies territorials i influïa decisivament en els registres culturals contemporanis, en particular el de les classes populars. Però des de l'endemà de l'any mil, la ciutat es posà ja a comandar la nau d'un nou sistema econòmic i social, que els historiadors han convingut a denominar «feudal», primer tímidament i després amb convicció, fins i tot amb arrogància i agressivitat envers la noblesa i la bigarrada massa pagesa. L'heterogeneïtat d'aquest procés revela com de diversa era l'escenografia europea, perquè de Londres a Viena i de Sevilla a Cracòvia el registre de singularitats pròpies teixeix històries particulars de cada ciutat de cap de les maneres intercanviables. La catedral de Palerm, si no deixem l'exemple d'aquesta arquitectura «cívica», *diu* la diferència que manté respecte de la d'Amiens, i viceversa, no sols en l'àmbit específic de la trama estètica sinó, i sobretot, en la singladura històrica de les respectives comunitats urbanes que va fer possibles ambdós edificis.

Això no obstant, una mena d'aire de família identifica les ciutats europees, per damunt del variat i lògic registre de diferències. Primer de tot, perquè els actors principals d'aquest procés multiseular són els mateixos, els burgesos, liderats pel sector dinàmic de l'empresariat mercantil. Amb les seues accions inversores, cada volta més sofisticades, a les acaballes de l'Edat Mitjana ja han creat una primera

xarxa d'integració econòmica d'abast europeu, però sempre des del centre operatiu de la ciutat mateixa. Els ha calgut prèviament, doncs, assentar les bases de la seua dominació política per mitjà del monopoli del poder urbà i l'exclusió d'àmplies majories, en una dinàmica que es repeteix de nord a sud de l'Occident europeu.

En segon lloc, perquè als dirigents se'ls plantejava gairebé exactament la mateixa miríade de problemes que resoldre, si no volien veure convertides les seues ciutats en focus permanents de tensions i avalots. Al món rural el pagès soluciona, o tracta de solucionar, directament la seua alimentació: del camp a la taula no hi ha cap més mediació que la del cicle de les plantes i els animals. A la ciutat són precisament les mediacions les que garanteixen que els veïns puguen cada dia omplir el plat, i és per això que tenir el mercat permanentment abastit constitueix la més obsessiva qüestió a què han d'enfrontar-se els magistrats. No és l'única, per descomptat. De la més petita a la més gran, les ciutats han de garantir la pau social i la seguretat dels seus habitants, han d'atendre els més necessitats, han d'arbitrar assenyades pautes d'urbanisme o han de vigilar de prop el funcionament de les transaccions perquè siguen presidides per l'honradesa i l'absència de competència deslleial.

Les solucions a la constel·lació de problemes aproximem, en tercer lloc, totes les ciutats de l'Europa medieval. Hi calen bàsicament tres instruments: recursos econòmics, la provisió d'oficials urbans que exercesquen tasques de vigilància i el desplegament d'un conjunt prolix i escrupolós de mesures preventives o reparadores. L'abast d'aquestes depenen del grau d'autonomia urbana, mesurable en relació amb el poder reial. Com més autonomia, més capacitat normativa. En aquest sentit, el del poder per a decidir i regir els propis destins, aquell aire familiar de les ciutats europees es reforça encara més en l'arc mediterrani que va d'Oriola a Catània, passant per Montpeller i Marsella. El vell ordit de les *civitates* —o de les madines, en les terres guanyades a l'islam—, el debilitament de les formacions estatals, la recepció del dret romà i les reflexions dels canonistes, tot plegat du ja des de les acaballes del segle XII a la constitució de les incipients comunitats urbanes com a *universitates*, la seua assimilació a la *res publica* romana i al reconeixement de la mateixa capacitat legislativa.

La prompta confiança en l'escriptura féu tota la resta, és a dir, que el conjunt normatiu fos vessat a les actes municipals o, encara més, que fos objecte de compilacions per tal de fonamentar millor els drets de la ciutat i preservar-ne la memòria. Aquests volums, inicialment confegits en pergamí i després en paper, constitueixen tot just els llibres d'establiments i ordenances urbanes. Els més antics i els més extensos òbviament corresponen a les comunes italianes, però un corrent similar, si bé mediatitzat pel poder del rei, inspirà els de la Corona d'Aragó. València, en ser conquerida, no faria sinó continuar les pràctiques de ciutats com Lleida, Tortosa o Barcelona.

Som davant, doncs, d'un seguit de normatives bàsiques que regulen la vida local en una multiplicitat d'aspectes prioritàriament de caràcter públic, per bé que també s'escolen cap a les esferes privades, les dels costums i la moralitat de les gents, donat el tel fràgil que separava la vida pública i privada en la societat medieval. A València corresponia als jurats, assistits pel Consell en ple, l'aprovació de les ordenances, abans que fossen cridades en solemnes bans pels carrers de la ciutat i els llocs de la seua contribució general. Aquestes intermitents accions legislatores reforçaven l'autonomia municipal, perquè al cap i a la fi a través dels jurats i els consellers s'implicava el conjunt de la comunitat en afers que l'incumbien quotidianament. No eren menys eficaces a l'hora de reforçar els mecanismes identitaris urbans, en particular per a les primeres generacions de pobladors de València, vinguts d'arreu en un al·luvió de llinatges i individus en permanent metamorfosi.

La norma té aquest valor precisament: no és més que una norma, o sobretot és una norma. Una disposició voluntarista dictada per un equip dirigent amb la pretensió que la «realitat» s'hi acoble, com la figura d'un motle. Però la realitat era molt més esmunyedissa i inaprehensible. La realitat niava més aviat en la transgressió. En qualsevol cas, en aquest estira-i-arronsa entre regla i pols quotidià resideix el batec d'una poderosa ciutat medieval com València.

LES CIUTATS I EL PODER DE LEGISLAR: LES ORDINACIONS MUNICIPALS

Encara avui es discuteix si les ciutats van nàixer a l'Edat Mitjana, d'aquella formidable empenta en tots els ordres —demogràfic, econòmic, social, polític, cultural— que seguí a l'any mil, o si, en realitat, es tracta d'una herència més del món antic, un món fonamentalment urbà, en decadència durant els segles obscurs de la transició dels temps antics als medievals, però renascuda amb renovada força amb el creixement dels segles XI-XIII. ¿Què va ser l'Imperi romà sinó una vasta constel·lació de ciutats escampades al voltant de la Mediterrània? ¿O, abans seu, la talassocràcia fenícia o grega, sustentades en la multiplicació de colònies erigides a imatge de la ciutat mare? Naturalment, la discussió sobre els orígens de la ciutat —la ciutat medieval, però també la moderna, l'actual, que en deriva directament— depèn del que entenguem per ciutat, del concepte mateix de ciutat. I, en aquesta discussió, tothom hi vol dir la seua: historiadors, economistes, sociòlegs, arquitectes, urbanistes i polítics. Els mateixos historiadors han fet servir criteris molt diversos, des del volum demogràfic —forçosament canviant en el temps, i també en la geografia: no poden ser els mateixos els estàndards poblacionals per a definir una ciutat a Itàlia que a Anglaterra, a l'alta Edat Mitjana o ja en el trànsit als temps moderns— fins a les funcions econòmiques o la dedicació laboral dels

seus habitants, passant pel desenvolupament d'institucions pròpies i la capacitat de regir-se i de gestionar els afers veïnals de manera més o menys autònoma.¹

Com a noves realitats demogràfiques —la concentració de centenars, aviat de milers, de famílies en emplaçaments de superfície cada vegada més extensa—, les ciutats són anteriors a la seua regulació jurídica. Però no massa. Els processos són gairebé contemporanis: l'afluència sostinguda de població rural, la diversificació professional amb el desenvolupament de la manufactura i el comerç, l'organització en parròquies i confraries, la formació d'una certa consciència col·lectiva, el reconeixement d'una personalitat jurídica pròpia i, amb ella, la capacitat d'autoorganitzar-se, d'autogestionar-se, tot sembla haver anat a l'una. Les ciutats —les primeres, les d'Itàlia del nord— semblen haver començat a arrancar els primers privilegis als seus senyors —un comte, un bisbe, el rei o l'emperador— en el trànsit del segle XI al XII, a cavall, doncs, del creixement material. Privilegis que les reconeixen, en primer lloc, com a entitats jurídiques, com a interlocutors amb personalitat jurídica per a ser titulars de drets i obligacions, per a reunir-se amb la finalitat de tractar els seus problemes, matèries que afecten tots els habitants (*Quod omnes tangit...*), per a elegir els seus propis representants, per a acordar les normes i regles que ordenaran la vida ciutadana.

A tot arreu, les ordenances municipals estan estretament relacionades amb el grau d'autonomia urbana, amb la capacitat legislativa de les autoritats ciutadanes. Allà on major és l'intervencionisme del poder reial, senyorial o episcopal, menors són les competències legislatives dels magistrats urbans, limitades a qüestions d'escassa entitat. Per contra, allà on, com al nord d'Itàlia, les ciutats aconseguen alliberar-se de la tutela i la ingerència de l'emperador, dels bisbes i dels seus representants locals, poden reglamentar tots els aspectes de la vida urbana,

¶ ¹ Sobre l'origen i les funcions de les ciutats vegeu, entre les contribucions més recents, Andrea AUGENTI (ed.), *Le città italiane tra la tarda Antichità e l'alto Medioevo: atti del convegno Ravenna (26-28 febbraio 2004)*, Florència, 2006; Miguel Ángel LADERO QUESADA, «Ciudades y poblamiento en la Corona de Castilla (siglos XI-XVIII)», en *Studi storici Luigi Simeoni*, 56 (2006), pp. 61-84; María ASENJO GONZÁLEZ, «Las ciudades medievales castellanas. Balance y perspectivas de su desarrollo historiográfico (1990-2004)», en *la España Medieval*, 28 (2005), pp. 415-453; Isabelle HEULLANT-DONAT i Céline PEROL (eds.), *Les villes d'Italie du milieu du XIIe au milieu du XIVe siècle: économie, sociétés, cultures, pouvoirs*, París, 2005; Thierry DUTOUR, *La ciudad medieval. Orígenes y triunfo de la Europa urbana*, Barcelona, Paidós, 2004; Pierre MONNET, *Villes d'Allemagne au Moyen Age*, París, Picard, 2004; Kathryn

L. LYNCH, *Individuals, families, and communities in Europe, 1200-1800. The urban foundations of Western society*, Cambridge, Cambridge studies in population, economy and society in past time, 2003; David M. NICHOLAS, *Urban Europe: 1100-1700*, Basingstoke i Nova York, Palgrave Macmillan, 2003; Aurelio PÉREZ JIMÉNEZ i Gonzalo CRUZ ANDREOTTI (eds.), *De la aldea al burgo: la ciudad como estructura urbana y política en el Mediterráneo*, Madrid, 2003; *Las sociedades urbanas en la España Medieval*, 2003; Alain DERVILLE, *Villes de Flandre et d'Artois (900-1500)*, Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2002; Félix BENITO MARTÍN, *La formación de la ciudad medieval: la red urbana en Castilla y León*. Valladolid, Universidad de Valladolid. 2000; Georges JEHEL i Philippe RACINET, *La ciudad medieval: del occidente cristiano al oriente musulmán (siglos X-XV)*, Barcelona, Omega, 1999.

des de la composició, les competències i les formes d'elecció del poder local fins a l'amplada dels carrers i l'alçada dels edificis o la higiene i la sanitat públiques. Entre l'un extrem i l'altre, la riquesa i diversitat de les matèries regulades en les ordenances municipals dependrà, doncs, del grau d'autonomia assolit per les ciutats enfront dels poders superiors. Molt gran a Itàlia, on les ciutats aconseguiren neutralitzar i fins i tot substituir els poders territorials; bastant ampli a Occitània i Catalunya, on s'arribà a un cert equilibri entre el poder reial o comtal i l'autonomia urbana; i bastant escàs a França i Castella, on l'intervencionisme reial a penes deixava marge a la iniciativa ciutadana.²

Tot i la precocitat de les ciutats italianes, el moviment d'institucionalització de les comunitats urbanes i d'eixamplament de les llibertats ciutadanes acabà estenent-se per tot Europa, aprofitant fenòmens com el renaixement del dret romà, la formació jurídica de les autoritats municipals o dels seus oficials i l'enfortiment del poder reial, el desenvolupament d'un aparell monàrquic cada vegada més fort i complex, que contribuïren a crear una cultura política i administrativa comuna, bastant homogènia, que emprava a tot arreu el mateix llenguatge tècnic per a definir les mateixes realitats —o molt semblants—, des del nom dels magistrats urbans a les seues competències en les més diverses matèries. Dins aquesta mena de cultura jurídica compartida, la similitud era major entre les ciutats del Llenguadoc, la Provença, Catalunya i el nou regne de València, que no sols pertanyien a una mateixa esfera cultural i lingüística, sinó que, de Tolosa a Barcelona, de Lleida a Mallorca, de Montpeller a València, exhibien totes un balanç semblant entre intervencionisme reial i autonomia urbana.

Com bé apunta Rolando Dondarini, en els diversos models d'estat que s'han seguit al llarg dels segles, i en particular en la formació dels grans estats moderns, un dels problemes fonamentals que s'ha hagut d'afrontar sempre ha estat el de la conciliació entre centralització política i institucional, i respecte a les instàncies locals.³ A l'Europa dels segles XI al XIII, hereva de la desintegració de l'Imperi carolingi i de la fragmentació, fins i tot atomització, del poder polític,

¶² Sobre l'organització del poder urbà i el paper de les elits ciutadanes, vegeu Bruno DUMONS (ed.), *Gouverner la ville en Europe du Moyen Âge au XXe siècle*, París, 2006; Boris BOVE, *Dominer la ville: prévôts des marchands et échevins parisiens de 1260 à 1350*, París, Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 2004; Ernesto GARCÍA FERNÁNDEZ, *Gobernar la ciudad en la Edad Media: oligarquías y elites urbanas en el País Vasco*, Vitoria, Universidad del País Vasco, 2004; Pierre MONNET i Otto GERHARD (eds.), *Stadt und Recht im Mittelalter = La ville et le droit au Moyen Âge*, Göttingen, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für

Geschichte, 2003; Jean-Marie CAUCHIES i Eric BOUSMAR (eds.), *«Faire bans, edictz et statuz»: légiférer dans la ville médiévale; sources, objets et acteurs de l'activité législative communale en Occident, ca. 1200-1550; actes du colloque international tenu à Bruxelles les 17-20 novembre 1999*, Brussel·les, Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis, 2001; Albert RIGAUDIÈRE, *Gouverner la ville au Moyen Âge*, París, Anthropos-Economica, 1993. ¶³ Rolando DONDARINI, «Statuti italiani e statuti bolognesi tra ritardi, rigidità e nuove prospettive», *Il Carrobbio*, XXV (1999), pp. 13-28 (reproduït en format digital a *Reti Medievali*).

coexistien dues realitats oposades: l'eixamplament de les bases de la participació política, estesa als òrgans decisoris de les comunitats urbanes, rurals i associatives, i la creixent centralització entorn dels nous poders monàrquics en construcció. ¿A qui corresponia, doncs, legislar sobre els temes que afectaven les ciutats? ¿Al monarca, que, com ens recorden contínuament els historiadors del dret, tenia la *summa potestas*? ¿O a la comunitat d'habitants, institucionalitzada en la *universitas* i representada en els seus òrgans delegats de poder, que era a qui afectaven directament els temes a regular? La resposta dependria, en cada cas, del diferent balanç de forces entre ambdues tendències, centrípeta i centrífuga, i entre els diferents interessos en joc: els del monarca, d'una banda, i els de les elits urbanes, de l'altra. Els estatuts municipals no sols són un reflex d'aquest balanç, sinó també del compromís a què finalment s'havia arribat per ambdues parts.

El primer lloc on es va plantejar la disputa jurídica va ser al centre i nord d'Itàlia, on les ciutats, que des del final del segle XI havien començat a dotar-se d'una organització comunal,⁴ aprofitant diversos factors —la permanència d'una estructura urbana capaç d'un cert control territorial; la presència de la cúria episcopal, que durant l'alta Edat Mitjana havia assumit àmplies competències civils sobre les àrees urbanes i els territoris suburbans; el creixement de la producció agrícola i manufacturera, amb el consegüent increment dels intercanvis; la immigració de sectors de la població rural, tant de la base camperola com de l'aristocràcia feudal; l'afirmació de noves elits urbanes, amb consciència dels seus propis interessos—, oposaren a l'autoritat imperial l'autoritat del municipi. El dret estava del costat de l'emperador: era a ell a qui corresponien les funcions que els governs ciutadans s'estaven arrogant, i en el mateix sentit, de reforçament de l'autoritat del príncep, s'expressaven els juristes formats a Bolonya, que basaven la seua ciència en el redescobriment del dret romà. Però la realitat anava ja per altres camins i els èxits militars i polítics refermaren l'empenta autonomista de les ciutats. A més de consolidar les seues estructures organitzatives i polítiques, les noves magistratures urbanes començaren a elaborar normatives específiques tendents a reglamentar la convivència social, a concebre formes de participació política, a definir càrrecs administratius, a assajar fórmules financeres i fiscals... Els estatuts

¶ ⁴ Per posar només un exemple, el de Cremona, les institucions comunals comencen a desenvolupar-se a cavall dels segles XI i XII, en oberta oposició al poder imperial, en teoria omnipotent, però llunyà o absent, i en harmonia amb el bisbe, el veritable poder local. De fet, el poder comunal es desenvoluparà a imatge i sota la tutela del palau episcopal, on, encara al segle XIII, es reunia el *comune*. Igualment, l'arxiu municipal pren com a model l'arxiu episcopal,

on, d'altra banda, es conservaven documents molt importants per a la ciutat, com ara els privilegis imperials. Amb tot, l'aparició d'uns magistrats permanents, els còsols, els primers decennis del segle XII, suposarà la consolidació d'un poder municipal autònom, emancipat d'instàncies superiors. François MENANT, «La prima età comunale», a *Storia di Cremona. D'all'Alto Medioevo all'Età Comunale*, Cremona, Bolis Edizioni, 2004.

comunals van ser promulgats en clar contrast amb una concepció del dret que reconeixia només al sobirà la facultat de legislar, d'ací que fossen considerats com abusos per part d'alguns juristes bolonyesos i de les altres universitats que anaven florint per tot Europa.⁵ Almenys al principi, perquè aviat els doctors de la llei, reclutats entre les mateixes elits ciutadanes, es posarien també del costat dels interessos urbans i trobarien els fonaments jurídics necessaris per justificar l'autonomia municipal. Era la realitat la que condicionava la llei —o millor, la interpretació de la llei— i no, a la inversa, la llei la que modelava la realitat. En aquest sentit, no es pot parlar pròpiament d'un redescobriment o d'una recuperació del dret romà, sinó d'una reinterpretació d'aquest —de la norma jurídica— al servei de la nova realitat política. I aquesta no deixava de ser ben diversa, a Itàlia, a França o a Castella, depenent del diferent balanç de forces entre els poders centrals i locals.

Les ciutats del centre i nord d'Itàlia van saber aprofitar el buit de poder local que representava la llunyania de l'autoritat imperial per organitzar-se políticament i institucionalment i consolidar la seua autoritat. Paral·lelament, a cavall dels segles XII i XIII, emprenen la redacció i compilació de les primeres ordenances municipals, des de les provisions dels còsols o el jurament del *podestà* i d'altres magistratures ciutadanes fins als bans pregonats pels carrers sobre les més diverses matèries. En les ciutats on l'evolució institucional va ser més precoç, com Pisa, Pistoia o Gènova, aquesta mena de textos es remunten a la fi del segle XI i els primers decennis del XII,⁶ però en general la producció d'ordenances urbanes data, en la majoria dels casos, d'un segle més tard, en la mateixa època també en què començaren a organitzar-se els arxius municipals.⁷

De tota la rica activitat legislativa municipal, el producte més característic és l'estatut, un conjunt de normes que tenen força de llei, elaborades per les autoritats urbanes amb el nom de *capitulum*, *rubrica* o *statutum* (d'on deriva el plural *statuta* per a referir-se al conjunt de la codificació), i recopilades en llibres or-

¶⁵ *Ibidem*. També, M. SBRICCOLI, *L'interpretazione dello statuto. Contributo allo studio della funzione dei giuristi nell'età comunale*, Milà, 1969. ¶⁶ O. BANTI (ed.), *I brevi dei consoli del comune di Pisa degli anni 1162 e 1164. Studio introduttivo, testi e note con una appendice di documenti*, Roma, 1997; N. RAUTY (ed.), *Statuti pistoiesi del secolo XII. Breve dei Consoli [1140-1180], Statuto del Podestà [1162-1180]*, Pistoia, 1996; F. NICCOLAI, *Contributo allo studio dei più antichi Brevi della Compagna genovese*, Milà, 1939. ¶⁷ G. LIBERALI (ed.), *Gli statuti del comune di Treviso (1207-1263)*, Treviso, 2 vols., 1951-1955; E. BESTA i G. L. BARNI (eds.), *Liber consuetudinum Mediolani, anni MCCXVI*, Milà, 1949; I. BONINI VALETTI, «Il libro "De usanciis" del comune di Brescia», a *Raccolta di studi in memo-*

ria di Sergio Mochi Onory, Milà, 1972, pp. 252-319; L. FRATI (ed.), *Statuti del comune di Bologna dall'anno 1245 all'anno 1267*, Bolonya, 3 vols., 1869-1877; A. RONCHINI (ed.), *Statuta communis Parmae digesta anno 1255*, Parma, 1855, i, a cura del mateix editor, *Statuta communis Parmae ab anno 1266 ad annum circiter 1304*, Parma, 1857; L. ZDEKAUER (ed.), *Il costituito del comune di Siena dell'anno 1262*, Milà, 1897; F. LAMPERTICO (ed.), *Statuti del comune di Vicenza, MCCLXIV*, Venècia, 1886; G. SANDRA (ed.), *Gli statuti veronesi del 1276 colle correzioni e le aggiunte sino al 1323*, Venècia, 2 vols., 1940-1959; A. GLORIA (ed.), *Statuti del comune di Padova dal secolo XII all'anno 1285*, Pàdua, 1873; G. ANTONELLI (ed.), *Statuti di Spoleto del 1296*, Florència, 1962.

denats cronològicament o en funció de la matèria (*de civilibus, de criminalibus...*). Llibres generalment de bella factura, molt ornamentats i fins i tot miniats, que s'obren amb el *rubricarium*, l'elenc dels llibres i capítols en què són organitzats.⁸ D'altra banda, amb independència de si els estatuts havien estat promulgats d'una sola vegada o, més sovint, de forma escalonada en el temps, davant alguna urgència concreta, amb el pas dels anys els consells ciutadans hi introduïen innovacions, afegits, correccions, que eren enregistrats en el mateix còdex que contenia la redacció primitiva o en nous llibres que substituïen els anteriors.⁹

Els estatuts venien a completar el dret comú —basat en el renaixement del dret romà, en particular la compilació de Justinià, el *Corpus iuris civilis*, al qual s'atribuïa un valor normatiu general en tots els àmbits de les relacions civils—, les constitucions i decrets dels emperadors i, encara, els costums locals nascuts de la dialèctica social entre els senyors i els seus vassalls. Al començament del segle XIII, el mestre de retòrica Boncompagno da Signa posava en evidència la proliferació de *statuta* particulars, distints de la *lex imperialis* d'observança general:

Statutum est quedam verborum series in scriptis redacta, in qua continetur quo modo illi qui tenentur statuto se in publicis et privatis negotiis regere debeant, et quam sive quantum pati penam si statuti non observaverint mandata...

Nam quelibet civitas in finibus Ytalie sua facit statuta seu constituciones, quibus potestates vel consules publica exercent negotia, et puniunt excedentes, non obstante aliqua lege que contra statutum dicere videatur, pro eo quod illa statuta seu constituciones iuraverunt integraliter observare.¹⁰

Aquesta proliferació no es limitava a l'àmbit urbà, sinó que, com el mateix Boncompagno da Signa reconeixia, s'estenia també a viles menors, castells, burgs i comunitats rurals. El contingut dels estatuts rurals era, òbviament, molt més reduït que el dels ciutadans, però així i tot no deixen d'estar plens de notícies de gran interès sobre la vida comunitària, agrupades en *capitula* (càrrecs municipals, matèria civil, matèria criminal, danys als camps i les infraestructures agrícoles, etc.). En efecte, tant en les ciutats com en els nuclis rurals, els estatuts solen contenir les normes sobre les formes d'elecció, les competències i les obligacions dels diversos càrrecs municipals, el funcionament del Consell, l'exercici del notariat i la confecció de documents, els elements del dret civil (família, herència...), els procediments de la justícia civil, els reglaments de la policia urbana (higiene, toc de queda, prohibició o limitacions a l'ús d'armes...) i de la policia rural (quant a les propietats, servituds rústiques...). A això s'afegeix, sobretot en les ciutats, capítols dedicats a la vida econòmica (preus, salaris, prohibicions a l'exportació de

¶⁸ Paolo CAMMAROSANO, *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte*, Roma, La Nuova

Italia Scientifica, 1991, p. 151. ¶⁹ *Ibidem*, p. 155.

¶¹⁰ Citat per Cammarosano, p. 152.

determinats productes, incentius a la importació d'altres) i a la justícia criminal, l'ordre públic i l'urbanisme.¹¹

Bé que amb menor intensitat, l'herència romana també es troba present en l'organització institucional i la capacitat normativa de les ciutats de la Provença i el Llenguadoc, cada vegada més autònomes no sols del poder reial, difuminat en la llunyania, sinó també dels poders territorials més pròxims, els dels comtes. Però ací, al contrari que Itàlia, el camí és de doble direcció, d'anada i tornada, ja que al progressiu desenvolupament de l'autonomia municipal als segles XI i XII seguirà de forma abrupta i accelerada, al segle XIII, el vigorós desplegament de l'autoritat monàrquica, amb la ràpida incorporació de tot Occitània a la corona francesa. I així, els avanços de l'autonomia urbana que havia permès l'antic ordre feudal, representat des de la desintegració carolíngia pels comtes i vescomtes, es van veure neutralitzats en el nou ordre polític de la monarquia capeta.

De tota manera, l'afirmació inicial de les comunitats urbanes no va ser, en les terres occitanes, tan ràpida i sòlida com a Itàlia. S'hi oposava la decidida resistència dels senyors —comtes, vescomtes, bisbes i, en algunes ciutats, el rei d'Aragó—, que no es resignaven a deixar d'exercir una tutela directa sobre els governs municipals i, menys encara, a cedir a aquests la potestat normativa, el *ius statuendi*. Les cròniques i documents del segle XII van plens de referències a les contínues topades entre el comte de Tolosa i els magistrats de la ciutat, un fenomen que es repeteix igualment a Narbona i a moltes altres ciutats.

Com a Itàlia, les aspiracions autonomistes de les ciutats occitanes trobaren també el suport de canonistes i romanistes, que basaven la *potestas statuendi* de les *civitates* en l'enfonsament de l'*imperium mundi* i la seua substitució per entitats polítiques independents que anaven des dels regnes fins als més petits municipis, passant pels principats territorials. Els successors de l'imperi no eren, doncs, només els regnes, sinó també els comtats i encara les ciutats, amb capacitat per a promulgar regles obligatòries destinades a substituir les d'un sobirà que no aconsegueix ja mantenir l'arsenal legislatiu indispensable per a assegurar la seua potència i la seua presència enfront dels particularismes urbans. És així com, des de la segona meitat del segle XII, canonistes italians, occitans, francesos i anglo-normands imaginaven un nou repartiment del poder en què les ciutats, dotades d'institucions pròpies, compten amb òrgans polítics complets i amb totes les característiques essencials perquè els siguen reconegudes capacitat jurídica i autonomia de gestió.¹²

¶¹¹ *Ibidem*, pp. 156–159. ¶¹² Albert RIGAUDIÈRE, «Réglementation urbaine et 'legislation d'État' dans les villes du Midi français aux XIIIe et XIVe siècles», a N. BULST i J. Ph. GENET (eds.), *La vi-*

lle, la bourgeoisie et la genèse de l'État moderne (XIIe-XVIIIe siècles), París, CNRS, 1988, pp. 35–70, recollit a *Gouverner la ville au Moyen Age*, París, Anthropos, 1993, pp. 113–159.

Les ciutats tenen dret a governar-se elles mateixes i a promulgar les normes per les quals s'han de regir. I hi ha tot un seguit d'arguments a favor, des del mateix *Corpus iuris civilis*, que defineix el *ius civile* com el que es dóna cada poble o cada ciutat, fins a Isidor de Sevilla, que entenia el *ius civile* com el que *quisque populus vel civitas sibi proprium constituït*. De manera semblant, Etienne de Tournai afirmava el 1161 que cada ciutat, amb el seu *populus*, havia de ser considerada com una entitat creadora del seu propi dret, amb capacitat de *iudicare, regere et administrare*. Cosa que equivalia a assimilar les ciutats medievals a la *res publica* romana i a reconèixer-hi la mateixa capacitat legislativa. Igualment, per a Bernat de Pavia, si l'emperador pot fer constitucions, la ciutat pot promulgar lleis municipals. Encara més: del principi general que sosté que *qualibet regio potest sibi imponere legem*, deriva la facultat que té cada ciutat per a promulgar la seua pròpia legislació. Segons Albert Rigaudière, des del final del segle XII la *potestas statuendi* dels magistrats urbans sembla bastant consolidada, com deixen entendre el consens entre els juristes i l'àmplia difusió de fórmules com *civitas potest legem municipalem facere* o *universitas videtur quod constituere potest*.¹³

Tota la bateria d'arguments jurídics no era suficient, però, per a doblegar la resistència dels senyors a concedir l'autonomia normativa als consells urbans. El mateix Rigaudière estableix tres estadis diferents en l'emancipació legislativa de les ciutats, no necessàriament consecutius, en funció del respectiu balanç de forces. En una primera fase, el titular del poder de legislar continua sent el senyor, en la mesura que la comunitat veïnal a penes es troba encara organitzada, no compta amb institucions pròpies ni tan sols ha estat reconeguda com a *universitas*. És el senyor qui legisla, qui atorga cartes de franquesa o promulga estatuts, amb el consell, això sí, dels *probi homines*, els *boni viri* i fins i tot els *consules* —els representants de la comunitat encara sense caràcter permanent—, com fan el comte de Tolosa o el bisbe d'Albí en les respectives ciutats al llarg del segle XII. En una segona etapa, ja als segles XIII i XIV, les relacions de força s'han invertit i són els cònsols i el Consell de la ciutat els qui legislen, però amb l'obligació de cooperar amb el senyor i els seus oficials, com veiem a Foix (1245), Clermont (1262) i Aurillac (1280). La tercera situació, finalment, és la que consagra l'autonomia pràcticament absoluta de les ciutats, com veiem a Montpeller, on Pere el Catòlic concedeix el 1205 als dotze cònsols, qualificats de *probi homines electi ad consulendam comunitatem*, la plena *potestas statuendi, distrigendi et corrigendi* en tots els dominis en què la *utilitas comunitati* podia portar-los a intervenir, cosa que suposava reconèixer-los un camp d'acció reglamentari pràcticament indefinit. Des de principis del segle XIII, doncs, els magistrats urbans de Montpeller havien reeixit a apartar completament el senyor de l'exercici del poder estatutari. En altres ciutats

¶¹³ *Ibidem*, p. 117.

es donaren també situacions semblants, però amb la *potestas statuendi* circumscrita a dominis limitats, generalment la fiscalitat, l'urbanisme i la defensa.

En teoria, la *potestas statuendi* es transferia al conjunt de la comunitat, però en la pràctica aquesta es reduí al Consell i als magistrats urbans. D'altra banda, tot i que el principi *Quod omnes tangit* implicava que tot el que afectava les comunitats urbanes havia de ser deliberat i acceptat pel conjunt dels habitants, des de molt aviat la convocatòria d'aquestes assemblees generals no deixà de ser excepcional, substituïdes per grups més restringits, la *maior et sanior pars*, o per òrgans permanents com el Consell i els còsols. A tot arreu —com serà també el cas de València—, són els magistrats urbans i el Consell (*de voluntat del Cosselh* o *de voluntat, consentiment et deliberatió dels senhors jurats de cosolat*) els qui promulguen els *stabiliments*, les lleis de la ciutat. Des del final del segle XII i sobretot al XIII, no hi ha ciutat que no tinga les seues *consuetudines, crides, edictes, estatuts, stabliments* o *ordinacions*: textos normatius que són el resultat del poder oficialment reconegut a les administracions urbanes de *proclamare, statuere et ordinare*.¹⁴

A les ciutats occitanes, l'autonomia municipal es va veure retallada per l'intervencionisme del poder reial arran de la conquesta francesa del segle XIII. Capets i Valois consideraven l'autonomia urbana massa perillosa i contrària al naixement d'un ordre jurídic unitari, i s'afanyaran a domesticar-la o neutralitzar-la. En canvi, a l'altra banda dels Pirineus, a Catalunya i, més tard, al conjunt de la Corona d'Aragó, es mantingué vigent un sistema que serva moltes semblances amb el de la Provença i el Llenguadoc, fins i tot en la cronologia. Els primers testimonis de l'organització d'institucions municipals daten, en efecte, del final del segle XII, com ara la facultat concedida per Alfons el Cast als habitants de la vila de Cervera, el 1182, per a elegir els *consules* encarregats de governar-la. Concessions semblants va fer Pere el Catòlic a Perpinyà i Lleida el 1197, i probablement també Barcelona comptava amb un sistema de consolat al final del segle XII o el començament del XIII.¹⁵ Amb tot, segons Font Rius, aquests primers exemples d'organització municipal no deixaven de ser assaigs o temptatives encara vacil·lants i no serà fins la segona meitat del segle XIII, amb Jaume I i Pere el Gran, que

¶¹⁴ *Ibidem*. En general, per a les ciutats occitanes hem fet servir de fil conductor l'excel·lent article de Rigaudière, al qual remetem per a les fonts i per a una bibliografia més circumstanciada. Quant a França i les ciutats del nord, on l'evolució de l'autonomia urbana i de la capacitat normativa de les ciutats va ser molt diferent, vegeu el recent estat de la qüestió que exposa Claude GAUVARD, «Théorie, rédaction et usage du droit dans les villes du royaume de France du XIIe au XVe siècle: esquisse d'un bilan», a Pierre MONNET

i Otto Gerhard OEXLE (eds.), *Stadt und Recht im Mittelalter / La ville et le droit au Moyen Âge*, Göttinga, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, pp. 25-71. ¶¹⁵ Josep Maria FONT RIUS, «Un problème de rapports: Gouvernements urbaines en France et en Catalogne (XIIe et XIIIe siècles)», publicat originalment a *Annales du Midi*, LXIX (1957), pp. 293-306, i recollit després a *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, pp. 599-610.

es produirà l'establiment d'un veritable règim municipal, basat en l'articulació de tres organismes: una comissió que dirigeix la comunitat, formada per un nombre reduït de magistrats; un consell més nombrós, assessor dels anteriors, i l'assemblea general dels veïns o dels prohoms de la ciutat. Aquest model, que apareix del tot conformat a les grans ciutats —entre elles, València—, el retrobem també, simplificat, a tot arreu, en les viles petites i en les comunitats rurals.¹⁶

¿Quan i com aquestes comunitats urbanes organitzades obtingueren la potestat de promulgar lleis i estatuts municipals? Les ciutats catalanes —i, més tard, les valencianes— se situaven en un nivell intermedi d'autonomia: ni gaudien de l'àmplia capacitat normativa atorgada per Pere el Catòlic a Montpeller el 1205, ni estaven totalment sotmeses a l'autoritat senyorial, com hem vist a Tolosa i Albí al segle XII. Més aviat, com hem dit, es troben en una situació intermèdia en què el poder de legislar és compartit entre el monarca o el senyor i les comunitats urbanes. En un primer moment, és la instància superior la que dóna el marc legal general pel qual s'haurà de regir la comunitat local: són les cartes de població o de franquícia atorgades pels comtes de Barcelona, primer, i pels reis d'Aragó, després, als colons que venien a instal·lar-se a les noves terres guanyades a l'islam. El procés comença ja a la fi del segle X, amb la carta de Cardona (986), i poc després la de Barcelona (1025), i s'intensifica als segles següents amb la conquesta i colonització de la Catalunya Nova i, més tard, del País Valencià, o la fundació de viles noves en la Catalunya Vella.

Font Rius ens ha fet veure les diferències entre les cartes de franquesa, que s'emmarquen dins un moviment general d'enfranquiment de les comunitats urbanes a tot l'Occident europeu, i les cartes de població, producte sobretot del procés de conquesta i colonització, i de la necessitat d'atraure pobladors a les zones ocupades. I així, mentre les primeres alliberaven els habitants de les ciutats de càrregues o servituds oprobioses, les segones brindaven als nous pobladors de la frontera la propietat de terres i cases, la llibertat personal i àmplies garanties polítiques.¹⁷ Tanmateix, les cartes de població o de franquícia no deixaven de ser massa genèriques: servien més per a establir el règim de relacions entre el senyor i la comunitat veïnal que per a dotar aquesta d'un règim jurídic que regulàs la vida local. En aquest sentit, l'ordenament jurídic municipal seria desenvolupat per

¶ ¹⁶ *Ibidem*. Vegeu també, del mateix autor, «Orígenes del règim municipal de Catalunya», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XVI (1945), pp. 389-529, i XVII (1946), pp. 229-585, i recollit també a *Estudis sobre els drets i institucions locals...*, pp. 281-560. ¶ ¹⁷ Josep Maria FONT RIUS, «Franquícias urbanas medievales de la Catalunya Vella», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIX (1961-62), pp. 17-

46, recollit a *Estudis sobre els drets...*, pp. 11-34. Les cartes catalanes han estat publicades pel mateix Font Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid, CSIC, 2 vols., 1969-1983, i les valencianes per Miguel GUAL CAMARENA, *Las cartas pueblas del Reino de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, 1989, i Enric GUINOT, *Cartas de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991.

posteriors privilegis o concessions del monarca o del senyor i per l'activitat legisladora del consell urbà.

Agafem els casos de Tortosa i Lleida, precedents immediats del de la ciutat de València. Ambdues ciutats, preses el 1148 i el 1149 respectivament, van ser dotades tot seguit de sengles cartes de població (el 1149 i el 1150, menys d'un any després, en tots dos casos). El mateix tipus de carta es concediria més tard a Agramunt (1163), Balaguer (1174), Mallorca (1230), Eivissa (1236) i Menorca (1301). En aquestes cartes, més enllà de la concessió de la ciutat i el seu terme als nous pobladors i de garantir la llibertat personal d'aquests, el text procedia a regular els aspectes fonamentals de la vida jurídica de la nova comunitat, en particular l'administració de la justícia. És a dir que contenen normes de dret privat, penal i processal, dictades pel comte i procedents d'una barreja d'elements del dret visigot, costums d'origen franc i usos introduïts lentament per la cúria comtal en l'administració de justícia de la Catalunya Vella. Amb tot, la carta de població no deixava de ser una norma fonamental encara massa genèrica i, ben aviat, a aquest cos primigeni de l'ordenament jurídic municipal, s'afegirien noves disposicions, en forma de privilegis reials, que desenvoluparien aspectes més concrets, des de la custòdia i conservació dels ponts fins al lliure trànsit per carrers, places i ravals. Paral·lelament a aquest dret escrit, derivat essencialment de l'autoritat reial, es va anar formant un dret consuetudinari, en forma d'usos, costums i pràctiques que completaven i desenvolupaven les disposicions de la carta pobla i dels privilegis. I, poc després, s'hi afegien també les ordinacions i bans dictats pels magistrats urbans, creats en el cas de Lleida el 1197. En aquesta última ciutat, les autoritats ciutadanes, davant la dispersió de normes i estatuts, encarregaren el 1228 al jurista Guillem Botet, que era cònsol aquell any, la compilació del dret propi de la ciutat. Les *Consuetudines Ilerdenses*, que junt amb les de Tortosa estarien presents en la redacció de les Costums de Mallorca i València, tenen, doncs, aquest triple origen: la carta pobla i els privilegis reials, els usos i costums locals, no escrits fins aleshores, i les ordenances i establiments promulgats pels cònsols i el Consell.¹⁸

L'empremta dels models de Tortosa i Lleida es deixaria sentir també en l'organització del govern municipal de València, que no és producte d'una lenta evolució, com a Catalunya, sinó de la creació per part del monarca l'endemà mateix de la conquesta. Ja abans de la presa de la ciutat, el 25 de juny de 1238

¶ ¹⁸ Ferran VALLS I TABERNER, «Les 'Consuetudines Ilerdenses' de Guillem Botet», a *Obras. II. Estudios histórico-jurídicos*, Madrid-Barcelona, CSIC, 1954, pp. 123 i 125, i «Les fonts documentals de les 'Consuetudines Ilerdenses'», *Estudis Universitaris Catalans*, XI (1926), recollit a *Ibidem*, pp. 126-134; Josep Maria FONT RIUS, «La re-

conquista de Lleida y su proyección en el orden jurídico», *Ilerda*, VIII (1949), pp. 5-31, recollit a *Estudis sobre els drets...*, pp. 55-73; i del mateix autor, «El procés de formació de les Costums de Tortosa», *Revista Jurídica de Catalunya*, LXII (1973), pp. 155-178, i recollit a *Estudis sobre els drets...*, pp. 141-161.

Jaume I havia concedit el *çavalmedinatum sive curiam* de València i Borriana, amb caràcter vitalici, a Ferran Garcés i Martí Garcés, respectivament, és a dir, l'oficial reial encarregat de l'administració de la justícia.¹⁹ Tanmateix, un any després, el 21 de maig de 1239, el monarca canviava d'opinió i establia la renovació anual del càrrec el dia de Nadal, i la seua designació en la persona d'un *probus homo* de la ciutat, elegit probablement pels mateixos veïns: *concedimus etiam in perpetuum quod de anno in annum curia civitatis mutetur et non sis ibi in dicto officio perpetuus, nec nos aut successores nostri aut alii ponamus eum, aliquo servitio vel pecunia mediante, sed unus probus homo eligatur qui sit de civitate et ponatur et mutetur annuatim in dicto officio, in festo Nativitatis Domini.*²⁰ Un altre privilegi, de desembre del mateix any, completava i desenvolupava les competències del càrrec, tot afegint que en l'exercici de les seues funcions judicials el cùria havia d'actuar *cum consilio proborum hominum de civitate.*²¹ En opinió de Font Rius, aquest règim de govern urbà —*curia i probi homines*—, amb perfil essencialment judicial, reproduïx en les seues línies bàsiques el de les ciutats de Tortosa i Lleida i, en el fons, bé que amb una nomenclatura diferent, el de Barcelona de mitjan segle XIII.²² Tanmateix, sis anys després, el 1245, Jaume I establia un nou règim municipal per a la ciutat de València —que serviria més tard de model per a Barcelona i Mallorca—, basat en quatre jurats renovats anualment —el dia de sant Miquel— i assistits pels consellers que considerassen oportuns per tal de governar, regir i administrar la ciutat i el seu terme, a fidelitat del rei i utilitat de la ciutat.²³ Els anys següents registren algunes modificacions sobre el calendari del nomenament, les obligacions dels jurats i fins i tot l'ampliació del nombre d'aquests a sis, ordenada per Pere el Gran el 1278, a més d'eixamplar les facultats del justícia. Però en les corts de 1283, el monarca tornaria a la fórmula inicial de quatre jurats i introduiria en el Consell representants dels oficis i les parròquies. Per fi, en una altra sessió de corts, les de 1329, quedà definitivament instituït en sis el nombre dels jurats de la ciutat de València, amb l'entrada de dos cavallers, i així seria fins a la supressió del règim foral.²⁴

Ja des de molt abans, als pocs mesos de la conquesta de la ciutat, València disposava d'un codi legal propi: la Costum, promulgada per Jaume I els primers

¶¹⁹ Jesús LALINDE ABADÍA, «El 'curia' o 'cort'». Una magistratura medieval mediterrànea, *Anuario de Estudios Medievales*, 4 (1967), pp. 169-297.

¶²⁰ Ambrosio HUICI MIRANDA i Maria Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón. II, 1237-1250*, València, Anubar, 1976, doc. 297, p. 62. ¶²¹ *Ibidem*, doc. 303, p. 67. ¶²² Josep Maria FONT RIUS, «València y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal», *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Santa Cruz Teijeiro*, València, Universitat de València, 1974, pp. 291-

315, recollit a *Estudis sobre els drets...*, pp. 639-657.

¶²³ Josepa CORTÉS (ed.), *Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie. I. Jaume I (1236-1276)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2001, doc. 23, pp. 126-127. «De concessione officii iuratorum et eorum potestate». ¶²⁴ Rafael NARBONA VIZCAÍNO, «Precedentes y configuración institucional del Consejo Municipal de Gobierno (1239-1420)», *Actes del Ier Congrés d'Administració Valenciana. De la Història a la Modernitat*, València, 1992, pp. 485-490.

mesos de 1239, i de la qual no s'ha conservat cap còpia, per la qual cosa desco-
 neixem el seu contingut originari. Només sabem que una part es va refondre
 posteriorment en els Furs, que en ocasions al·ludeixen de manera explícita a la
 primitiva Costum. Inicialment, aquesta, redactada amb elements de distinta pro-
 cedència, però on, com hem dit, devia ser bastant notable l'empremta de les cos-
 tums de Tortosa i Lleida, era el codi legal municipal de la ciutat de València. Però
 ben aviat es va atorgar a d'altres ciutats —Dénia el 1245 i Morvedre el 1248—
 per a estendre's finalment a tot el regne com a Fur de València. Els Furs de Va-
 lència —el nucli inicial de la Costum i les posteriors lleis o furs promulgats en
 corts per Jaume I i els seus successors— són el dret territorial del regne de Valèn-
 cia, però la Costum primigènia és pur dret local, en encertada expressió de Ma-
 riano Peset.²⁵ És a dir, destinada a regular els diversos àmbits de la vida ciutadana
 dels nous habitants de València. A aquesta primera font del dret municipal, ema-
 nada de l'autoritat reial, s'afegirien de seguida els privilegis reials atorgats pel ma-
 teix Jaume I i els seus successors, i ben aviat també les ordinacions i establiments
 generats pels jurats i el Consell, i derivats del *ius statuendi* reconegut a les ciutats.
 És, doncs, el mateix model que a Lleida en què, com hem vist, l'ordenament ju-
 rídic local, finalment compilat en les *Consuetudines Ilerdenses*, es basava en el dret
 produït pel monarca —la carta de població i els posteriors privilegis reials—, els
 usos i costums locals i els establiments i bans promulgats pels magistrats urbans.

¿Quan i com els jurats i el Consell de València començaren a promulgar
 ordinacions i establiments? ¿Quan i com reberen el *ius statuendi* que els facultava
 per a fer-ho? El privilegi de 1245, *De concessione officii iuratorum et eorum potesta-
 te*, no diu res al respecte: faculta els quatre jurats a *gubernare, administrare et regere
 civitatem cum termino suo ad fidelitatem nostram et comune commodum universitatis, salvis
 semper scriptis consuetudinibus civitatis*. És a dir, per a governar, administrar i regir la
 ciutat atenent els costums escrits d'aquesta, la Costum. Però no fa cap referèn-
 cia expressa a la seua capacitat normativa. Com a molt, es podria interpretar en
 aquest sentit la frase en què el monarca afirma que no inculparà els jurats ni els
 seus consellers *super aliquo facto quod fecerint vel ordinaverint verbo vel facto*.²⁶ Però del
 tenor dels privilegis de Jaume I i els seus successors es desprèn que els monarques
 es reserven la potestat de legislar en la majoria de les matèries, o almenys en les
 més importants, des del dret civil —règim econòmic del matrimoni, herències,
 compravendes, notariat...— i penal fins a la fiscalitat, les aigües i les sèquies, els
 pesos i les mesures, el mercat, els oficis, els càrrecs municipals i fins i tot l'urba-

¶²⁵ Mariano PESET REIG, «Observaciones sobre la génesis de los fueros de Valencia y sobre sus ediciones impresas», *Ligarzas*, III (1971), pp. 51-52. I, sobretot, Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los Furs de València y de las cortes en el siglo XIII*,

València, 1998. Vegeu també la introducció a l'edició dels *Furs de València*, a cura de Germà Colon i Arcadi Garcia, Barcelona, Barcino, 1980, vol. I.

¶²⁶ Josepa CORTÉS, *Liber privilegiorum...*, doc. 20, p. 126.

nisme. Ben poca cosa tenien a proveir, almenys al principi, els jurats i el Consell. Així i tot, un altre privilegi de 1270 concedia als jurats que, allà on el fur de València no bastàs (*ubi forus Valencie non suffecerit*), procedissen *secundum equitatem et sensum naturalem*.

Un pas important cap a l'autonomia urbana el representa el privilegi de Pere el Gran de 1278, que concedeix als jurats la facultat per poder *facere et ordinare tallias, compota et collectas quas inter se facere voluerint ac etiam ordinare...* sense la presència del justícia o d'altre oficial reial. De manera indirecta, aquest privilegi fa ja al·lusió a la capacitat dels jurats de produir ordinacions, en exigir-los que *in omnibus conciliis et ordinationibus suis* estiga present el justícia, el seu lloctinent o un assessor de la seua cort.²⁷ Però la veritable transferència de la potestat de legislar es produeix en l'anomenat *Privilegium magnum* de 1283, en què el mateix Pere el Gran faculta els jurats (novament quatre) per a ordenar nous estatuts en aquelles matèries on el Fur de València resulte insuficient:

Volentes et imperpetuum firmiter statuentes quod ubi forus Valencie non sufficiat, ipsi quatuor iurati possint facere novos quotos et certa statuta; et factis per eos possint removere inde illud quod eis videbit expedire; ita tamen quod semper fiant cum consilio proborum hominum de manu maiori, mediocri et minori.²⁸

Encara un altre privilegi d'aquell mateix any autoritzava els jurats i prohoms —*damus licenciam et concedimus plenariam potestatem*— a esmenar i corregir un privilegi de Jaume I sobre el vi i a aclarir qualsevol dubte que pogués sorgir sobre el particular.²⁹

Els mateixos Establiments es fan ressò d'aquestes concessions, tant de manera genèrica, al·ludint a la delegació que en fa el príncep, com de manera explícita, fent referència a aquests dos privilegis. És el cas, per exemple, de les ordenacions dels teixidors de draps de lli, en què s'apel·la tant a l'obligació dels jurats de vetlar per la utilitat pública com a l'encàrrec que tenen per part del príncep de governar i regir la comunitat:

Com dels jurats e prohòmens consellers de la ciutat de València se pertanga de procurar e encercar la utilitat pública e comuna, e encara de ordenar los officis, arts e mesters de la dita ciutat, en manera que·ls habitants en la dita ciutat viven en justícia e veritat, les quals justícia e veritat són il·luminament de les coses espirituals e temporals, sens les quals null hom no pot venir a salvació de vida eternal; e com sia molt necessària cosa a aquells als quals governació o regiment és comanat, per príncep o per comú de ciutat o de lloch, vetlar e estudiar en les coses que són útils e profitoses a aquell comú o universitat e aportans aquelles a perfecció a la comuna utilitat, e que per negligència d'aquells les

¶²⁷ *Aureum opus regalium privilegiorum civitatis et regni Valentie*, València, 1515, doc. II de Pere el Gran,

p. XXIX. ¶²⁸ *Ibidem*, doc. V, p. XXIXv. ¶²⁹ *Ibidem*, doc. XXII, p. XXXIIv.

gents d'aquell comú o universitat no sien dapnificades en alcuna cosa, a la qual aquells pusquen donar remey covinent, com lo dan d'aquelles sien tenguts de obviar e esquivar. Per tal, cobeejans fer alcun fruit de bones obres a bon estament, utilitat e tranquil·litat dels habitants de la ciutat de València e del regne d'aquella...»³⁰

En altres, s'al·ludeix expressament a la capacitat dels jurats per a ordenar el reglament dels diversos oficis, atenent una vegada més a la «utilitat pública e comuna»:

Com dels jurats, prohòmens consellers e mudaçaff de la ciutat de València se pertanga de procurar e encercar la utilitat pública e comuna, e encara de ordenar los officis, arts o mesters de la dita ciutat en manera que·ls habitans en la dita ciutat viven en justícia e veritat, les quals justícia e veritat són il·lumenament de les coses espirituals e temporals, e sens les quals null hom no pot venir a salvació...³¹

Ordenances que cal posar per escrit, per evitar dubtes i interpretacions errònies i perquè la memòria és feble:

E com per oblidança d'òmens, los quals leugerament segons frèvol natura pot hom errar e no aver memòria de les coses, per ço manaren los dits jurats e prohòmens consellers que·ls dits ordenaments e capítols sien meses en memòria de scriptura, a la qual cascú leugerament pot recórrer.³²

Al preàmbul d'alguns d'aquests establiments, se'ns informa també de la manera de procedir dels jurats i el Consell, des de com consulten amb gent de confiança («prohòmens dignes de fe») i experimentats en l'ofici que es vol reglamentar («qui an art e asperència en lo dit ofici») fins a com examinen les ordenances d'altres regions o ciutats que puguen servir de model:

E los dits jurats, volén provehir justament e bona sobre·l dit ofici en manera que sia a utilitat dels habitants en la dita ciutat e del dit ofici, demanaren de consell a prohòmens dignes de fe, qui an art e asperència en lo dit ofici e són certs en qual manera los draps se pertanyen de fer e·s deuen fer del principi tro en la fi, que an compliment axí de texir com d'adobar, com encara de tintes, e sia leguda cosa que de les bones costums de les terres antigues deja hom pendre exemple e matèria de semblants coses a semblants, vists per los dits jurats e prohòmens los ordenaments de les terres antigues, en les quals an acostumat de fer draps e encara·n fan, en qual manera usen de fer los dits draps. Emper amor d'açò...³³

Finalment, en les quatre ordenacions següents tenim una referència explícita al privilegi de Pere el Gran, de 1283, en què autoritza la ciutat de València a legis-

¶³⁰ Establiment 74. ¶³¹ Establiment 85. Ordenances de l'ofici de l'obra de seda.

¶³² Establiment 74. ¶³³ Establiment 74.

lar en matèries que afecten el regiment de la ciutat i fins i tot a derogar o esmerar privilegis reials:

Stabliren e ordenaren los jurats e los prohòmens consellers de la ciutat, attenens a la auctoritat de I capítol contengut en I privilegi del senyor rey en Pere atorgat a la ciutat, en lo qual és contengut que...³⁴

Com per privilegis atorgats a la ciutat de València los jurats, ab consell dels prohòmens d'aquella metexa ciutat, pusquen fer cots e stabliments, per ço [los jurats], ab consell dels prohòmens consellers de la damunt dita ciutat e a ben comú, ordenaren e feeren los següens ordenamens e stabliments...³⁵

Per vigor de I privilegi per lo molt e poderós senyor en Pere, de molta alta recordació, rey d'Aragó, en lo qual és donat a aquells poder de fer e ordenar tots cots e statuts a profit del general de la dita ciutat, segons que en aquell largament és contengut, han stabilit e ordenat que...³⁶

Attenén encara que'l senyor rey en Pere, fill que fo del dit senyor rey en Jacme, ab privilegi seu donà licència e atorgà plenera potestad als jurats e prohòmens de la ciutat de ordenar e examinar lo privilegi atorgat per lo dit senyor rey en Jacme sobre lo feit del vi... Per auctoritat del qual privilegi, los jurats e Consell de la ciutat..., declaran e esmeran al dit privilegi del dit senyor rey en Jacme, ordenaren que...³⁷

Des de 1283, doncs, els jurats i el Consell de València tenien facultat per a promulgar establiments i, fins i tot, per a esmenar alguns dels proveïts pels mateixos monarques. És a partir d'aquesta data quan devia començar a dur-se un registre de les deliberacions del Consell, amb l'anotació dels nous establiments produïts en cada sessió. El manual de Consell més antic que es conserva data de 1306, però en un assentament es fa referència a un establiment anterior de 1296. Els primers establiments promulgats pel Consell i també els primers manuals on van ser consignats devien començar a confegir-se, doncs, entre aquestes dues dates: 1283 i 1296. La relació directa entre els privilegis reials, fins aleshores l'única font de dret que completava el text primigeni de la Costum, i els nous establiments municipals es palesaria també en la terminologia: mentre que els privilegis solen emprar la fórmula *Statuimus et ordinamus quod...*, referint-se al monarca, els establiments municipals la tradueixen per *Stabliren e ordenaren que...*, referint-se als jurats i al Consell. Començava així una llarga i fecunda activitat legislatora per part de les autoritats municipals, el resultat de la qual subministrà l'autèntica columna vertebral sobre la qual s'assentà el dret i la memòria dels ciutadans de València fins que el municipi foral fou liquidat per l'allau borbònic.³⁸

¶ ³⁴ Establiment 162. ¶ ³⁵ Establiment 197.

¶ ³⁶ Establiment 469. «De carnissers». ¶ ³⁷ Establiment 366. ¶ ³⁸ En les pàgines anteriors, hem traçat el recorregut de l'autonomia urbana i de

la capacitat legislativa de les ciutats, des del nord i centre d'Itàlia fins a la Provença, el Llenguadoc i Catalunya, per tal d'entendre millor el cas de la ciutat de València, que és producte d'aquesta evo-

RADIOGRAFIA D'UNA CIUTAT

La capacitat normativa de la ciutat de València, encarnada en els seus magistrats, és àmplia i flexible. Àmplia perquè no té més sostre que el dels Furs i els Privilegis, i flexible perquè s'adapta, amb addicions i esmenes, a un cos tan dinàmic i en constant mutació com el de la capital del regne. A problemes nous, ordenances noves; a qüestions no previstes ni en la Costum ni en els Furs, provisions que omplen aquest buit; a solucions insatisfactòries o senzillament que han caducat, correccions adequades o derogacions sensates. Sempre que la solució d'aquests problemes i qüestions entrà dins les competències de les autoritats locals i no calgués recórrer al rei perquè hi proveís. En aquest cas, el monarca, a instància de la ciutat, i a canvi generalment d'una compensació econòmica, promulgava un privilegi específic sobre la matèria, que, d'aquesta manera, passava a formar part del codi municipal.

Assistits pel Consell, els jurats intervenen amb constància, insistència i regularitat en tots els problemes que afecten el funcionament de la vida urbana. La ciutat cada vegada és més complexa, cada vegada es fa més difícil de governar, i res no es pot deixar a la improvisació. València amplia incessantment els seus efectius demogràfics. Els 15.000 habitants que presumim abans de la conquesta cristiana, aviat són superats i un segle després gairebé duplicats. Administrar, en efecte, unes 26.000 ànimes, no és una tasca fàcil. Es tracta, a més, d'una massa altament sensible, donada a la protesta, al soroll, a formes excitades de sociabilitat; tot i el seu enquadrament en oficis, parròquies i confraries, fàcilment rellisca cap a múltiples formes de transgressió, cosa que obliga els prohoms a immiscir-se en àmbits dels costums i de la vida privada, presumptament reservats als pastors de l'Església i als moralistes.

lució, i, en particular, els antecedents i els fonaments jurídics de la potestat dels jurats i el Consell per a promulgar establiments i ordenances. Com que es tracta d'una introducció a l'edició dels establiments de la ciutat de València i no d'un estudi historicojurídic, no hem eixamplat la comparació a d'altres espais geogràfics, com ara Anglaterra, França o Castella. Així i tot, pel que fa a aquesta última, on els furs més antics daten també, com les cartes de població de Catalunya, del final del segle X, però on l'intervencionisme reial és molt més ferm que a la Corona d'Aragó i, per tant, presenta un quadre molt diferent al que hem exposat ací, remetem als nombrosos estudis de Miguel Ángel Ladero Quesada i a la monografia d'Esteban Corral García: Miguel Ángel LADERO QUESADA, «Las ordenanzas locales. Si-

glos XIII-XVIII», *En la España Medieval*, 21 (1998), pp. 293-337; «Ordenanzas locales en la Corona de Castilla», *Revista de historia Jerónimo Zurita*, 78/79 (2004), pp. 29-48; «Poder y economía en Sevilla. Las ordenanzas de la ciudad y su tierra. Siglos XIII-XVI», a *Faire bans, edictz et statuz...*, cit., pp. 513-533; i, junt amb Isabel GALÁN PARRA, «Las ordenanzas locales en la Corona de Castilla como fuente histórica y tema de investigación (siglos XIII al XVIII)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1 (1982), pp. 221-244; Esteban CORRAL GARCÍA, *Ordenanzas de los Concejos Castellanos. Formación, contenido y manifestaciones (s. XIII-XVIII)*, Burgos, 1988. Vegeu també el treball clàssic de R. GIBERT, «El derecho municipal de León y Castilla» *Anuario de Historia del Derecho Español*, 31 (1961), pp. 695-753.

D'altra banda, els sectors productius, arrossegats ben prompte per la manufactura de draps de llana, es diversifiquen, i s'imposa ordenar la competència i, sobretot, mirar d'afavorir la implantació i el desenvolupament d'activitats que no poden sinó redundar en el benefici de tothom. El present i el futur de València és el de la seua manufactura tèxtil per damunt de tot. Qualsevol decisió important, doncs, que afectava la qualitat del producte havia de passar ineluctablement per les sessions que els jurats i el Consell celebraven en la sala de la confraria de Sant Jaume, per tal que les gentes no se sentissen estafades, el nom de València no quedàs en entredit i no es perdessen mercats exteriors.

València, com qualsevol altra metròpoli europea, era un gran ventre insaciable. Resoldre l'alimentació d'unes gentes que s'havien separat definitivament del treball de la terra, suposava controlar hàbilment àrees plurals i complexes que anaven de la producció a la venda al detall, passant per la circulació, els preus, els pesos i mesures, i la mateixa política fiscal. Per aquesta raó els tentacles urbans depassaven de lluny el perímetre de les muralles, perquè és allà, en les hortes cultivades, però també en els espais verds de marjals i deveses i muntanyes del seu terme general, i encara de tot el regne, on s'havia de proveir d'una bona part dels articles que consumien els seus veïns diàriament.

Al seu torn l'espai intramurs no pot ser ocupat ni construït sense unes mínimes directrius ordenadores. És necessari harmonitzar els interessos privats amb els col·lectius. Els carrers han de tenir la suficient amplada per a la circulació de persones i béns, però també les cases s'han d'atendre a unes directrius comunes. Al capdavall, el prestigi de València davant els forasters que la envaeixen, els mercaders que atraquen al seu port i els viatgers de pas resideix també en la imatge que és capaç d'oferir. Un atzucac brut o una plaça plena d'immundícies i pudors diu mal d'una ciutat que es compta entre les principals de la Corona d'Aragó.

Els 564 establiments promulgats en els quaranta anys que van de 1306 a 1346, més el primer de 1296, radiografien, per consegüent, la dinàmica formidable d'una ciutat. Potser no és tan magnífic com la del segle XV, però probablement més vigorosa, més ferma, perquè és quan s'assenten les bases polítiques, econòmiques i ideològiques que faran de València un dels centres urbans més pròspers d'Occident. Es tracta d'una ciutat més autònoma, sense les interferències fèrries del poder reial. Una ciutat que persegueix la pròpia identitat, impossible si bé es mira amb les primeres generacions de colonitzadors. La tasca normativa insistent i multiforme hi contribueix, i no poc, en aquesta presa d'identitat col·lectiva. Tot i la naturalesa prolíxa d'aquests 565 establiments —molts dels quals contenen al seu torn diverses ordenances—, podem agrupar-los en cinc àmbits: el regiment urbà, l'urbanisme, els costums, el mercat i el paisatge rural.

El regiment urbà

Encara falta temps perquè Francesc Eiximenis condense la doctrina política urbana en el seu cèlebre *Regiment de la cosa pública*, però en la consciència ciutadana, i molt en particular en la de l'elit dels prohoms que la governen, s'instal·la la percepció que la «cosa pública», en tant que «comunitat de gentes ajustades e vivents sots una mateixa llei, e senyoria e costumes», necessita d'un ordenament. Barcelona, Lleida, les ciutats occitanes, les comunes italianes són referents geogràfics i culturals pròxims que no poden sinó obrar com a exemples. En el preàmbul de les ordenances fetes per als brunaters el 20 d'agost de 1330, confeccionades després d'haver-hi detectat certs fraus, els jurats, junt amb els consellers i el mustassaf, declaren que «a tot regidor de ciutat, vila o loch se pertanga de encercar e de procurar vies e maneres per les quals los habitants de la ciutat o vila viven en justícia e veritat, la qual és plaent a Déu e útil e profitosa a aquells qui habiten e estan en la ciutat, e deu esquivar e foragitar les dites fraus».³⁹ Per tant, el bon regiment requereix que les lleis siguen fetes en favor seu i observades per tot-hom. L'administració, la bona administració, és la columna vertebral de la cosa pública. Jaume I creà el sistema bàsic de la governació basat en el triangle justícia, jurats i consellers, convenientment millorat durant els regnats posteriors. Però, òbviament, des de les altes instàncies del poder reial no es podia contemplar ni preveure la mecànica quotidiana de l'administració i les mesures per a disposar d'una maquinària ben greixada. Es tracta sempre de lleugers retocs i adaptacions, perquè qualsevol modificació en profunditat suposaria una invasió de les competències del rei. Per aquesta raó també les intervencions ciutadanes, dins el conjunt de les ordenances, són reduïdes (trenta-set), relacionades amb els deutes i els creditors de la ciutat, la revisió dels comptes, les multes del mustassaf, l'elecció dels consellers de parròquies i oficis, càrrecs intermedis com procuradors, missatges i clavaris, els procediments jurídics i els contractes, la prohibició que cap oficial del monarca o de la casa reial fos elegit en els oficis de la ciutat, els horaris del Consell, l'obligació de guardar secret sobre els acords presos, i fins i tot la necessitat de guardar-hi silenci en les sessions «per tal que·ls afers sien mils examinats e en bon estament posats».⁴⁰ En qualsevol cas, el conjunt de normes relatives a l'administració, embolcallades per la idea del bé i profit de la cosa pública, buscava de legitimar un sistema fet a mida dels patricis. Un grup selecte de famílies es repartien el poder i n'excloïen la majoria, si més no de l'àrea executiva i decisòria. El poder local, per tant, era un focus permanent d'enfrontaments, però les ordenances, amb la seua voluntat normativitzadora, establien unes regles de joc que contribuïen a apaivagar-les.

¶³⁹ Establiment 232. ¶⁴⁰ Establiment 225.

No és possible un bon regiment, però, sense finances suficients i sanejades. València construeix la seua pròpia fiscalitat al mateix ritme que la resta de ciutats europees, en el segle que va de 1250 a 1350 i que ocupa, doncs, la cronologia d'aquest primer volum d'ordenances. Els instruments fiscals de què se servirà estaran basats en l'impost directe, l'impost indirecte i el deute públic. Aquest darrer a penes és perceptible en les ordenances, perquè encara no ha assolit el volum que representarà a partir de la segona meitat del segle XIV; les mencions a impostos directes també són escadusseres, però, per contra, els indirectes són els que mereixen la major i minuciosa atenció dels prohoms. Reben el nom d'«imposicions» o cises —per bé que aquesta segona denominació es difondrà després de 1350—, i carregaven als preus dels productes una taxa *ad valorem*. Tampoc no són tributacions fixes, sinó que s'apliquen o se suprimeixen en funció de puntuals o peremptòries necessitats.⁴¹ Als prohoms és a qui correspon determinar quins productes i com havien de ser gravats. Tot i que ja apareixen imposicions sobre cuiros i pells, i «béns seents», que incloïen traspassos de propietat i censals, seran els productes alimentaris de consum de masses els més promptament i regularment afectats per unes taxes que, indubtablement, s'havien de reflectir en el preu final: carn, vi i blats.

Aquesta era una fiscalitat que no podia ser acceptada de grat pels contribuents. Els cavallers i els eclesiàstics en reivindicaven l'exempció; per a les classes populars menjar resultava més car, mentre que flequers i carnisseres veien disminuir el seu marge de benefici, comprimit entre un preu fixat pel Consell i l'impost a l'alça. L'agost de 1336 es dispararen les tensions amb els carnisseres. El Consell, «per urgent necessitat e evident utilitat de la ciutat, e per pagar los deutes d'aquella», havia ordenat una imposició sobre la carn, després d'haver tret la dels blats i la del vi. Però els carnisseres protestaren per escrit i de paraula diverses vegades, fins al punt d'amenaçar que «no desfaran ne tallaran carns en la dita ciutat si la dita imposició no és relevada». La resposta del Consell, reunit el divendres 18 d'agost, fou contundent i expeditiva, en advertir-los que si duïen a terme el seu propòsit, a més d'imposar-los una multa de 100 morabatins, els privaria de l'ofici de carnisseres, perdrien les franqueses dels veïns de la ciutat i els empresonaria fins a la satisfacció dels danys causats, donat que «lo cessament de fer e tallar les dites carns cominat per los dits carnicers sia de mal exempli, e dampnós e injuriós a la cosa pública, e manera de monopoli, o de gabella o de introduir carestia en la dita ciutat contra pública utilitat, majorment com lo senyor rey sia ja en lo regne de València e dins breus dies deja ésser en la dita ciutat, e aytals enpreniments injurioses e dampnoses a la cosa pública no dejen romanir sens pena e provisió deguda».⁴²

¶ ⁴¹ Juan Vicente GARCIA MARSILLA, «La génesis de la fiscalidad municipal en la ciudad de Valen-

cia», *Revista d'Història Medieval*, 7 (1996), p. 159.

¶ ⁴² Establiment 326.

Amb recursos econòmics regulars i suficients la ciutat podia estendre la seua acció solidària sobre els col·lectius més desfavorits. Amb les mesures introduïdes sobre els hospitals, els orfes, els captius, les dones de penitència, la caritat o els acaptadors, els prohoms cerquen un equilibri impossible, l'emascament de les desigualtats. Certament no ho aconsegueixen, però si més no les integren i les interioritzen, les desigualtats, en un ordre moral eficaç.⁴³ La tasca de governació de la ciutat no s'esgota amb l'extensió d'un sistema d'assistència social, ja que també competeix als magistrats proveir contra els lladres, aplacar els bàndols —que encara no constitueixen un insoluble problema de seguretat pública i d'inestabilitat política—, vigilar els repartiment de les aigües, sobretot en temps de sequera, defensar la ciutat davant qualsevol atac als seus privilegis, però també consolar i alegrar els veïns amb processons, com la que es fa en honor de Sant Jordi, amb festes i celebracions, com ara la victòria de Pere el Cerimoniós sobre Jaume de Mallorca, i sobretot la de Sant Dionís del 9 d'Octubre, que queda oficialment instituïda com a festa en complir-se el primer centenari de la conquesta de la ciutat, quan «lo molt alt senyor en Jacme, de bona memòria, rey d'Aragó, pres e trasch de mans dels infeels e liurà aquella a feels cristians, per tal que'l nom del nostre senyor Jesuchrist e de la benaventurada Verge, mare sua, e dels sants del paradís hi fos benehit e loat».⁴⁴

L'urbanisme

València es projectava en la imatge que eren capaços de donar els seus dirigents. El fet que la vida quotidiana, del treball a les manifestacions espirituals, de la festa i l'oci a les transaccions econòmiques, es desplegàs als carrers i a les places, més que no a l'interior de les cases, podia convertir aquests últims en veritables abocadors d'immundícies. La imatge que suggereixen les ordenances, i tota la documentació coetània, és que València conservava traces de la ruralia, molt més acusada en la perifèria i els ravals que en el centre, no cal dir-ho. La ciutat era creuada per braços de sèquies, en el seu si encara hi havia alguns petits horts closos i no era infreqüent ensopegar amb porcs, gallines i amb el trànsit de nombrosíssimes cavalcadures. Les olors devien ser fortes, afavorides a més pel treball a l'aire lliure i la manipulació de matèries de ràpida descomposició.

Contra la brutícia i les pudors, es proveeix que ningú «no gos scortjar nengunes bèsties ne encara escombrar albellons, com no sia cosa covinent que sutzees es pusquen mesclar o fer orible ço que és a servii e sustentació de cors humà».⁴⁵ També exigeixen que ningú no tire a la sèquia de na Rovella, que passava per la

¶⁴³ Cfr. Bernard CHEVALIER, *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècle*, París, Aubier-

Montaigne, 1982, p. 311. ¶⁴⁴ Establiment 375.

¶⁴⁵ Establiment 126.

Moreria, «pedres, tests, agradures de cases, ne buydar ventres de moltons o de cabrons ne d'altres bèsties, ne escombradures de ferrés ne tesquiradures d'açtores, ne matapoll o escombradures de tintorés»;⁴⁶ adverteixen als pescadors i carnissers que no llancen les restes als carrers i les places, mentre que als barbers, «a esquivar corrupció, oy e desplaer a les gents», que tinguen a la porta de l'obrador tan sols «II o III escudelles ab sanch».⁴⁷

Les crides contra els porcs que van solts pels carrers sovintegen: embruten i poden fer mal als infants. Només consenten el porc de sant Antoni, aquell que durant tot l'any era alimentat per un mateix barri i que era sacrificat per als pobres. El coets i el foc —els «canons apellats voladors, e hix d'aquells espises de foch»— també causen danys i espant, tant com fer córrer les bèsties per la ciutat, «per la qual cosa dampnatges ne sien estats donats a creatures poques e a persones velles».⁴⁸

Els regidors, doncs, bregaven perquè res no entrebancàs la lliure circulació de persones i béns, perquè les «carreres» fossen «planes e no clotoses», perquè els valls estiguessen nets de runa i facilitassen així el discorriment de mares, albellons i clavegueres. El sanejament d'aquestes infraestructures constituïen mesures preventives contra una amenaça latent a la ciutat: les riuades. La de 1328 fou devastadora, ja que «lo riu Godalaviar vench tan gran que pujà sobre los ponts de la ciutat e enderrochà aquells, e los raytgs d'aquell riu prengueren e discorregueren per lo raval de Roterós, devallan al Mercat, e s'ompliren los valls de la ciutat, per ocasió dels quals la aygua del dit riu entrà en la ciutat, ço és, per los albellons, los quals sobrexiren, e altre raytg del dit riu per la Exerea. Per les quals coses, molts alberchs ne són enderroquats en los ravals ho suburbis de la dita ciutat».⁴⁹ Amb urgència, «com les dites coses no requiren tardança, ans per evident necessitat requiren celeritat», s'ordenà escombrar les valls i les mares majors per les quals discorrien els albellons, reparar els murs, construir un pont i adobar camins generals. Per a fer front a les despeses, que s'auguraven considerables, no es trobà altra solució que imposar una «ajuda» sobre les carns que vendrien els carnissers de la ciutat i de la seua contribució i sobre el forment que s'hi moldria.⁵⁰ En poc temps, València tornà a la normalitat sota la direcció vigorosa dels jurats, encara que també amb les rutines al llançament d'escombreries als valls, com denunciaven posteriors ordenances.

Els costums

En realitat es tractava dels mals costums. L'urbanisme que dissenyen els prohoms du implícit un «codi d'urbanitat», que no és altre que el del cristianisme. La ciutat

¶⁴⁶ Establiment 131. ¶⁴⁷ Establiment 391.

¶⁴⁸ Establiment 393. ¶⁴⁹ Establiment 208. ¶⁵⁰ Establiment 209.